

Особености на методологичните подходи в икономическата концепция на Макс Вебер

ст.н.с. II ст. д-р Алла Кирова
Икономически институт на БАН

Резюме: Статията е посветена на анализ на характерните черти на методологията на известния немски учен енциклопедист Макс Вебер, представител на най-младата историческа школа на политическата икономия в Германия. Акцентира се върху неговото значение като икономист, въпреки признанието и известността му главно в сферата на социологията. Очертани са особеностите на методологичните позиции на Макс Вебер в икономическата му концепция: исторически анализ на развитието на икономиката; социологически подход към икономическия анализ; своеобразно определяне на целите и задачите на икономическата наука; въвеждане на нови теоретични категории „социално действие“, „разбиране“, „идеален тип“, „формална рационалност“; „разбиращ“ подход към социалното познание; метод на идеалното типизиране при изследване на икономическото развитие на обществото; взаимодействие между икономиката и религията. Разгледани са конкретни примери за прилагането на метода на идеалните типове в икономическата система на Макс Вебер: идеалната типология на социалните действия; открояването на „универсално-историческите“ сфери; идеален тип на града; учение за трите типа легитимно господство; изследване на генезиса и природата на капитализма; учение

за бюрокрацията. Оценена е позицията на Вебер по въпроса за съответствието на стопанската етика на протестантизма и главно на калвинизма с капиталистическия дух и значението ѝ за възникването и развитието на капитализма в Западна Европа. Обобщени са аргументите на критиците на учението на Вебер за формирането на духа на капитализма като следствие от разпространението на протестантската етика – един от основните обекти на дългогодишната дискусия, презвикана от творчеството на немския учен. Направен е изводът за значимостта на приноса на Вебер за развитието на съвременната икономическа мисъл в посока осъзнаване сложността на капиталистическото развитие и на променящите се общество и човешко битие през XXI век.

Ключови думи: немска историческа школа, Макс Вебер, методология.

JEL: B15, B31, B41.

Бележитият немски учен енциклопедист Карл Емил Максимилиан Вебер (по-известен в научните среди като Макс Вебер) се смята за безусловен класик на световната социология, изявява се като задълбочен историк, философ, политолог, юрист, икономист, професор по национална икономика в университетите на Берлин,

Фрайбург, Хайделберг и Мюнхен, политически и обществен деятел. Вебер принадлежи към тези универсални мислители в областта на обществените и социалните науки от края на XIX – началото на XX век, които все по-рядко се срещат в съвременния свят на задълбочаващата се специализация в науката. Поради това практически е невъзможно да се определи в коя област на знанието неговият принос е по-значителен. Трудовете му по социология, религия, политическа икономия, стопанска история, право и други оказват влияние върху формирането на нови направления и школи, с което въздействат върху развитието на цялостната сфера на европейските обществени науки. Въпреки многостранните научни интереси и известността си преди всичко като социолог и политолог (именно Вебер в значителна степен определя понятийния апарат и насоките на изследванията в тези сфери на научното познание), не трябва да се подценява значението му като учен икономист. Той е икономист в широкия смисъл на това понятие, тъй като не се занимава с проблемите на чистата икономическа теория, а основният обект на неговите изследвания е анализът на взаимодействието на икономиката с различни сфери на обществения живот – стопанското развитие, историята, религията, политиката, културата, нравите и други.

Вебер се смята за един от изявените представители на немската историческа школа в политическата икономия и по-специално на най-новото ѝ трето направление, развило се в началото на XX век, което поставя в центъра на вниманието историко-етическата проблематика на „духа на капитализма“ и създава нова научна дисциплина – икономическата социология. Съществува мнение, че именно творчеството на Вебер представлява най-висшата

точка в развитието на тази школа. Като преосмисля постиженията на немските икономисти и мислители от XVIII – XIX век, Вебер до голяма степен се освобождава от едностранчивостта на историческия метод и „смекчава“ присъщия на немските историци национализъм. В съответствие с това той обосновава идеята си, че развитието на икономическия живот и културата на народите се определят от общите закони, прозиращи зад националните традиции, конкретните исторически обстоятелства и особеностите на националния характер. В този смисъл Вебер „олицетворява“ еволюцията на немската икономическа мисъл, като съчетава нейните традиционни икономически възгледи с либералната ориентация и би могъл да се смята за един от изразителите на прехода в развитието на икономическата наука в Германия от историческата школа към неолиберализма като едно ново научно направление, развило се през първата половина на XX век.

Трябва да се отбележи, че формирането на теоретичните възгледи на Макс Вебер в значителна степен е повлияно от обществено-политическата ситуация, както и от специфичното развитие на политическата икономия, историята и социалната философия в Германия в края на XIX век:

- Първата се характеризира с борбата между слизащото от историческата сцена немско юнкерство и стремящата се към политическа самостоятелност буржоазия, както и с възникването на новата обществена класа - пролетариата. Тези тенденции определят двойствения характер на укрепващата немска буржоазия и противоречивите позиции на теоретиците на закъснелия капитализъм в Германия, към които принадлежи и Вебер: той е буржоазен либерал по своята политическа ориен-

тация, но схващанията му не успяват изцяло да преодолеят характерния за немския либерализъм националистичен нюанс.

- По отношение на развитието на науката през този период в Германия започва т.нар. неокантуански ренесанс, вследствие на което Вебер прилага обновения философски метод в своите изследвания и обявява свободата на индивида за най-висша ценност в обществото, а описателния исторически метод за недостатъчен.

В средите на икономистите Вебер е известен преди всичко с концепцията си за влиянието на протестантската етика върху развитието на капитализма и капиталистическия дух. Съгласно виждането му принципите на протестантизма – самоотверженият труд, ограниченото лично потребление, използването на натрупаните ресурси за инвестиране, честността, изпълнението на поетите задължения, са много близки към идеалния тип на капиталистическия предприемач, който според Вебер е в основата на ускореното развитие на западноевропейската икономика през XIX век. Приносът на Вебер за развитието на икономическата наука обаче не се ограничава с това изследване, той е много по-широк и включва няколко основни области: методологията; стопанската история; изследването на същността, произхода и развитието на капитализма; анализа на капиталистическите пазарни отношения. Съгласно оценката на известния американски икономист Б. Селигмен трудовете на Вебер от теоретична гледна точка са толкова важни, колкото и тези на Маркс, защото съдържат протест против общоприетата теория. Произведенията на Вебер безспорно са важен източник на много идеи, които са послужили като пътеводна нишка за неизследваните области на политическата икономия [1].

Един от основните приноси на Вебер за развитието на икономическата наука, както впрочем и за социалните науки като цяло, се състои в разработените от него методологични въпроси [2]. Като се основава на прилагания от представителите на историческата школа **социологически подход** към икономическия анализ и го доразвива, Вебер също така предлага икономическата структура да се разглежда в социологически ракурс, т.е. доказва, че стопанското устройство проектира в себе си религиозната, философската, културната и етичната ориентация на обществото в процеса на неговото развитие, или както самият той пише, „една присъща на икономистите педантичност, към която бих желал да се придържам, изисква да се започва винаги от външните условия“ [3].

В този смисъл икономиката е до известна степен производна от тези извънекономически социални фактори. В съответствие с това практически във всички негови изследвания анализът на стопанството се обвързва със съответния анализ на религията, културата, етосите (нравите), семейството и бита, които наред с икономиката се представят като равностоен елемент на социалната система, участват във формирането и развитието на социалните отношения и начина на живот на различните народи и общества. Съвкупността от общочовешките ценности, ценностната ориентация и определените правила на поведение според Вебер са в основата на трудовата етика и на капиталистическия дух. Така например определящо за научната позиция на Вебер по въпроса за генезиса на капитализма е възприемането му преди всичко като култура в широк смисъл на думата. В съответствие с това основната задача на изследването в тази област според Вебер се състои в „историко-теоретичното познание на цялостното кул-

турно значение на капиталистическото развитие“, т.е. съвременният капитализъм се третира от него като исторически дадено „положение, възникнало от икономическата обусловеност на културните явления“ [4]. В този контекст организацията и функционирането на капиталистическото общество се формират вследствие развитието на икономическите, политическите, религиозните, моралните и други структури, сведени от Вебер към единен център – капитализма, който той използва като културно-историческа мярка за анализ и оценка на всички епохи в развитието на човечеството.

Методологията на Вебер е близка до основополагащите за историческата школа позиции по отношение **задачите на политическата икономия**. Последната според него не може да се ориентира към постигането нито на етичните или на производствено-техническите идеали, нито на идеалите за щастие, тя трябва да се ориентира към националните идеали. В този смисъл целта на политическата икономия е в икономическото укрепване и процъфтяване на нацията, като нацията при Вебер представлява най-важната политическа ценност. За разлика от представителите на предишните направления в историческата школа обаче, национализъмът на Вебер по своя характер не е консервативен. Той не приема възможността да се жертват политическите свободи на отделния индивид, напротив, неговият идеал е в съчетаването на политическата свобода и националното могъщество.

Въпреки силното влияние на „старите“ и „новите“ историци, методологията на Вебер се характеризира с явните предпочитания към отричания от тях **индивидуалистичен подход** към анализа на икономическите процеси и явления: той е

на мнение, че семейството, нацията, държавата като различни форми на колектив не могат да се смятат за реални субекти на социалното действие, тъй като само отделните индивиди притежават способността за т.нар. целепологане, поради което такива понятия, като колективна воля или колективна мисъл, според Вебер би трябвало да се използват единствено като метафори.

В същото време Вебер не възприема модела на Адам Смит и класическата школа за отделния „икономически човек“. Това се проявява най-вече в интерпретирането на една от основните му теоретични категории – **социалното действие**. Последното означава действие, съотнасящо се по предпологаемия си смисъл с действието на други хора и ориентиращо се към него, т.е. всяко социално действие според Вебер предполага наличието на две предпоставки: субективната мотивация на индивида или група хора, при липсата на която не може да се говори за действие като такова, и ориентирането или „очакването“, по терминологията на Вебер, към другия/другите (респ. към хората, а не към предметите), без което действието не може да се възприеме като социално.

Успоредно с това Вебер отрича схващането на класиците относно егоизма като движеща сила на капитализма, както и една от основните постановки на Адам Смит, че „разделянето на труда принуждава отделния човек да работи за другите“ [5]. Неговата теория се основава на становището, че хората в своята дейност следват не само егоистичните си интереси, тъй като е безсмислено да се натрупва капитал заради самия капитал, да се изгражда кариера заради кариерата сама за себе си. Съгласно Вебер в икономическия живот действат определени сили, които

не може да бъдат обяснени материалистически. Икономиката и капитализмът се основават на един специфичен вид **рационализъм**, който определя различни видове отношения между хората и чието господство нараства с развитието на науката и техниката. Ето какво казва Вебер по този въпрос: „Сам за себе си стремежът към печалба... няма нищо общо с капитализма... Страстта за печалба и в най-малка степен не е тъждествена с капитализма, а още по-малко с неговия дух. По-скоро капитализмът може да бъде идентичен с обуздаването – най-малкото с рационалното регулиране – на това ирационално влечение“ [6].

Различията с „историците“ се проявяват при Вебер и по отношение на описателния характер на тяхната методология, както и на една от основополагащите им постановки за невъзможността (и безсмислеността) да се използва научна методология при изследването на икономическите проблеми. За разлика от тях Вебер смята теоретичните изследвания, проучването на присъщите на явленията закономерности и фактори, както и принципа на рационализма, основани на натрупания емпиричен материал и количествен анализ, за необходими за разбирането на всяка, включително икономическа проява на човешкото поведение. Необходимо е да се подчертае, че понятието **„разбиране“** е основополагащо за методологията на Вебер. Разсъждавайки по въпроса за научния метод, върху който трябва да се основава науката за човешкото общество, той стига до извода, че в това отношение социалните науки съществено се различават от естествените, въпреки че и едните, и другите имат общо рационално начало. И именно въведеното от Вебер понятие **„разбиране“** изразява отличителната черта на обществените науки: те трябва да

изучават значението, което хората придават на своите действия, както и целите, към които се стремят в действията си, или с други думи, да изследват значението на човешките постъпки, тяхната типология в рамките на съответна социална среда, определени от различната ценностна ориентация, воля, мотиви, рационалната сметка и други елементи на социалното действие. Съгласно виждането на Вебер **„основа на „историческото изграждане на понятията“** – не просто методологически да се заключи реалността в абстрактни категории, а да се пресъздаде според конкретните генетични взаимозависимости на нейната неотменима и специфична емоционална обаятелност“ [7].

Следващият момент в методологичните позиции на Вебер, произлизащ от идеята му за **„разбирация“** подход към социалното познание, е новото отношение към абстрактния метод. За разлика от теоретичните на младата историческа школа, които изцяло отричат необходимостта от проучване на взаимодействията между абстрактните понятия и категории, както и от класиците, абстрахиращи се от влиянието на социалните фактори върху икономическото поведение на хората, Вебер въвежда нов методологичен инструмент – категорията **„идеален тип“**. Идеалният тип е един вид мисловна конструкция, която се изгражда у изследователя като теоретична схема на определено явление – обект на неговия анализ. Той изпълнява ролята на своеобразен еталон, с който се сравнява фактическата реалност и се оценява степента на приближаване или отдалечаване от нея с цел обяснението на емпиричните данни и процесите на историческото развитие на различните народи, на причините за тяхното поведение, както и извеждането на съответни закономерности

и обобщения. По мнението на Вебер сам по себе си идеалният тип не предоставя възможност за опознаване на проучваното явление, той е чисто изследователско средство, позволяващо да се обобщават и задълбочават обясненията на конкретните исторически явления и процесите на тяхното протичане (тук трябва да се отбележи, че идеалният тип няма нищо общо с понятието „идеал“, към който следва да се стремят хората). Целта е да се съпостави идеалният тип като изградена от мисълта на учения логическа схема или „утопия“ по гумите на Вебер, отразяваща теоретичното построяване и развитие на обекта на изследването с реалните му характеристики, вследствие на което да се оцени неговият характер и степената на завършеност и обусловеност. Но идеалният тип невинаги е чисто мисловна абстрактна конструкция. Често ученият стига до него, изхождайки от натрупаните познания и данни за конкретната реалност по пътя на тяхното осмисляне и теоретично обобщаване. Поради това Вебер разграничава историческия и социологическия или чистия идеален тип, които се различават по степената на тяхната абстрактност (или конкретност) и обобщеност. Прилагането на метода на идеалното типизиране в сферата на обществените науки позволява да се създават различни модели на социалните и икономическите процеси, отразяващи най-същественото, най-характерното за тях, като по този начин се проследява развитието и обусловеността им от влиянието на различни материални, духовни, политически, религиозни и други фактори. Наред с това идеалните типове позволяват по най-целесъобразния начин да се подреждат многобройните емпирични данни и факти, да се анализира миналото и да се правят съответни изводи за настоящето и бъдещето.

Характерен елемент на методологията на Вебер е конструирането на **идеалната типология на социалните действия**, които могат да бъдат определени с помощта на тези специфични еталони по пътя на отнасянето им към един от четирите изведени от него идеални типа:

- целерационалното социално действие – предполага рационална преценка на реакцията на околната среда чрез ясно осъзнаване на предвидените цели и оценяване на техните последици;
- ценностнорационалното социално действие – рационалността се ограничава от влиянието на ценностната ориентация (религиозна, естетическа, морална и други); действието е самоцелно, възприема се като самостоятелна ценност, без да се отчитат ефектите и последициите от него;
- традиционното социално действие – характеризира се с минимално осъзнаване на целите и е обусловено от изградените в обществото навици и традиции;
- афективното социално действие – изразява се в стремежа към незабавно удовлетворяване на страстите или освобождаване от емоционалното напрежение, без да се осъзнават целите.

Вебер смята, че всички действия и постъпки, извършвани от хората, с по-малка или с по-голяма степен на съответствие, могат да бъдат отнесени към един от посочените типове, което позволява да се анализира човешкото поведение в различни сфери на обществения живот.

За по-ясното разбиране на метода на идеалните типове целесъобразно е да се разгледат няколко начина за прилагането му от Вебер при анализа на икономическото развитие на обществото.

В този смисъл например понятията „античност“, „феодализъм“, „капитализъм“, използвани като идеален тип, са подходящ според него инструмент за обобщаване на конкретната информация и извеждане на общите закономерности, присъщи на условията на съответните епохи.

Успоредно на това научният подход на Вебер включва и открояването на т.нар. „универсално-исторически“ сфери, характерни за всички или повечето общества, което му позволява да извежда възможните начини за регулиране на съответните процеси. Например един от важните икономически въпроси се отнася за такава „универсална“ сфера като фискалната политика на държавата и направленията на нейното осъществяване и прилагане, които Вебер разглежда в разработката си „Стопанство и общество“ [8]. Той посочва няколко основни характерни начина за попълване на държавната хазна с цел да оцени влиянието им върху културно-икономическите обществени промени в исторически план:

- парично данъчно облагане на поданиците;
- т.нар. „литургийно“ задоволяване на фискалните потребности на държавата чрез натурално облагане;
- създаване на държавни и частни монополи върху рентабилни предприятия;
- укрепостяване на поданиците.

Анализираният от Вебер в изследванията „Стопанство и общество“ и „Градът“ идеален тип на града обединява характерните черти на градовете в различни епохи, които в своята съвкупност липсват в реалността, но позволяват да се проучат и опознаят съществуващите в историческата действителност градове и тяхната класификация, както и да се изясни същ-

ността на обобщените понятия „градска икономика“ и „град като търговско селище“ [9]. За тази цел Вебер извършва оценка на редица икономически, политически и социални обстоятелства, водещи до формирането на конкретни типове градове, като по-важните му изводи в тази област биха могли да се обобщят в следните постановки:

- средновековният град е тип пазарно селище, което представлява едновременно укрепен пункт и автономна кооперация;
- произходът на града като икономическо явление е следствие от развитието на редица сложни пресичащи се процеси от социално-икономически и военно-политически характер;
- градът е едновременно град на потребителите и град на производителите с помалки или по-големи отклонения в посока към едното или другото;
- степента на това отклонение зависи от сложната и разнообразна социална структура на съответния град, изразяваща се в социалната борба с политически характер за господството в града, участието в градското управление, като се започва от борбата между земевладелските и пазарните елементи и се стига до вътрешната борба в тях между различните занаятчийски и търговски слоеве на населението;
- В процеса на тази борба, както и на развитието на занаятите, се заражда специфичната стопанска политика на града, чиято цел е стопанското регулиране на „естествените условия“ за защита на производствените и потребителските интереси на гражданството.

При анализа на произхода на капитализма Вебер използва метода на идеалното типизиране с цел извеждане на специфичните особености на конкретната историческа

ситуация и причините, довели до възникването на капитализма единствено в света на Запада.

Вебер се основава на този метод и при разработване на **учението за трите типа легитимно господство** („Социология на господството“) – легален, традиционен и харизматичен. Що се отнася до икономиката, именно легалният тип господство според Вебер в най-голяма степен съответства на нейната формално-рационална структура, а тъй като бюрокрацията за него е най-чистият тип легално господство, управлението на бюрокрацията като господство посредством знание е израз на този специфичен рационален характер. Отношенията на господството в една рационална държава Вебер разглежда аналогично на отношенията в сферата на частното предприемачество, т.е. в случая целерационалното действие има за свой модел икономическото действие. В този смисъл икономиката според Вебер е „ядрото“ на легалния тип господство, защото именно икономиката в най-голяма степен се „поддава“ на рационализация: тя освобождава пазара от съсловните ограничения, от нравите и обичаите, като превръща качествените характеристики в количествени и по този начин отваря пътя за развитието на рационалното капиталистическо стопанство. Разбира се, идеалният тип на формално-рационалното управление няма пълно практическо реализиране в съществуващите промишлени държави, но този метод позволява да се проучи взаимодействието между икономиката и властта, икономиката и държавата, с цел да се анализира процесът на развитието на капитализма.

Най-яркият пример за използване на метода на идеалното типизиране от Вебер е неговото изследване на развитието и

същността на капиталистическото общество, което той анализира в два аспекта – като икономическа система и като форма на цивилизацията. В този смисъл капитализмът като икономическа система се характеризира с определено равнище в развитието на производството и неговата организация и се базира на редица необходими предпоставки:

- Обективни: частна собственост върху средствата за производство; частно присвояване; парично обръщение; свободен пазар; рационална организация на производството; рационална счетоводна система; развита техника.
- Субективни: поява на фигурата на предприемача, който организира и управлява производствения процес, изхождайки от рационалния стремеж към печалба въз основа на развитото промишлено производство, както и от съгласуването на целите със средствата за тяхното реализиране, като очаква същия подход от всички участници в този процес. По израза на Вебер „идеалният тип“ на капиталистическия предприемач...отхвърля очебийността и ненужния лукс също както и съзнателната положителна оценка и похвала за собствената му сила,...неговият начин на живот често предполага...една определено аскетична черта,...у „идеалния тип“ се среща една хладна скромност, ...той не придобива нищо от богатството си „за собствената си личност“ – освен единствено ирационалното чувство за добро „изпълнение на професията“ [10].

От друга страна, капитализмът е форма на цивилизация, един вид културен феномен, характеризиращ се с рационалността както на начина на живот, работа, мислене, чувства, така и на стопанската етика. Различните форми на цивилизацията според Вебер се определят от взаимно-

действието между основните сфери на общественения живот – икономика, политика, религия, култура, обществени институти, съответно прогресът в развитието на цивилизацията също така предвижда промени във всички тези сфери. Затова като една от най-важните задачи на стопанската история, наред с анализа на процеса на „смяната на различните видове разделяне и съединяване на икономическите функции във времето“, Вебер посочва изследването на „отношението между рационалността и ирационалността в стопанския живот“.

По отношение на капитализма като форма на цивилизация Вебер смята, че неговият произход е резултат от съвместното действие на няколко фактора, проявили се на определен етап от историческото развитие на обществото – рационален начин на производство; рационално право; рационална наука; протестантизъм като духовна основа на трудово-професионалната етика при капитализма и израз на капиталистическия „дух“.

Идеята на Вебер за рационалност

Във всички сфери на обществения живот е водеща при анализа на тенденцията в развитието на човешкото общество. Капитализмът се възприема от него като крайъгълен камък на тази тенденция, защото именно на този етап количественото нарастване на рационалността – т.нар. материална рационалност, обусловена от извъникономически цели и ценности, преминава в качествено нов по-висш неин тип – формална или функционална рационалност, изцяло освободена от ценностната обусловеност, т.е. самоцелна рационалност. Икономическия рационализъм Вебер определя като „такова разпространение на трудовата продуктивност, което чрез разчленяване на производствения процес, осъществено от научна гледна точка, е от-

странило връзката между него и естествено съществуващите „органични“ ограничения на човешката личност... Този процес на рационализация в областта на техниката и икономиката... обуславя и една важна част от жизнените „идеали“ на модерното буржоазно общество: трудът в служба на рационалното изграждане на човешкото материално осигуряване“ [11].

Отличителната черта на капиталистическото частно стопанство се състои по думите на Вебер в това, че „то се рационализира на основата на строги изчисления, насочва се трезво и планомерно към преследвания стопански успех – в противовес на... привилегированата рутинна и отпуснатост на старите занаятчии и „приключенския капитализъм“, ориентиран към политическия шанс и ирационална спекулация“ [12]. В този смисъл главният критерий на формалната рационалност е „капиталистическият начин на пресмятане“, „калкулацията при всяко едно отделно действие“, „рационалното водене на търговските книги“ [13], т.е. счетоводният характер на капитализма.

Изведената от Вебер категория „формална рационалност“ е в основата на **учението му за бюрокрацията**, което също така се базира на метода на идеалното типизиране: конкретните бюрократични организации могат да не съвпадат точно с елементите на идеалния тип бюрокрация, но проучването на нейния идеален тип спомага за разбирането на съществуващите в реалността варианти. В този смисъл бюрокрацията според Вебер възниква на основата на едно професионално, подчинено на рационални цели управление, осъществявано в практиката от специалисти чиновници, които „не бива да се занимават с политика, а да „администрат“ преди всичко „нагпартийно“ [14] и професионално.

Каква е тяхната роля? Вебер смята, че човешкото поведение е толкова по-рационално, колкото по-освободен е индивидът от традициите, съсловните ограничения, неосъзнатите афективни действия, като конкурентният пазар е символ на тази свобода. Но ако липсват определени ограничения във вид на правни норми и рационално управление, свободата може да се превърне в хаос. Именно тук "се намесва" бюрокрацията като идеален тип – специалистите по управление регулират свободата чрез „вкарването“ ѝ в обществено приемливи рамки: „Бюрокрацията винаги е носител на добре развит трезв рационализъм и на идеала за ред и спокойствие, основаващи се върху дисциплина, и издигнати в абсолютна ценностна мярка“ [15]. Що се отнася до реалността, Вебер е против прекалената бюрократизация на икономическия и социалния живот, водеща до нерационално ограничаване свободата на индивидите, поради което не приема социализма и критикува тази обществено-икономическа система.

При анализа на методологичните позиции на Вебер е необходимо да се обърне внимание върху още един момент – успоредно с колегата си Вернер Зомбарт той е един от първите изследователи на специфичното **взаимодействие между икономиката и религията**, или съгласно думите на Вебер, „родство между икономическия рационализъм, от една страна, и етически-ригористичната религиозност, от друга, което само рядко се среща извън родината на икономическия рационализъм – Запада – а в него се наблюдава толкова по-добре, колкото повече се доближаваме до класическите носители на икономическия рационализъм“ [16]. При изследване на световните религии Вебер извършва сравнителен анализ между тях с цел изясняване степената на рационализация на стопан-

ската дейност, допускана от различните религии. Вследствие на това Вебер стига до извода, че степената на рационализация е обратнопропорционална на силата на влиянието на мистичния елемент, повече или по-малко присъстващ във всяка религия. Този извод е резултат от анализа на двукомпонентната основа на религията: мистиката, която „предписва“ оттегляне от света и пасивно-съзерцателно общуване с Бога с цел постигане на висшата цел – спасяване на душата; и аскетизмът, чийто принцип за самоограничаване предвижда активното участие в преобразуването на света съобразно предначертаното свише. В съответствие с това колкото по-развит е в една религия аскетичният елемент за сметка на мистичния, толкова по-вероятно е тази религия да придобие характерна духовна основа на рационализацията във всички, включително и в икономическата, сфери на обществения живот. Именно изхождайки от тази постановка, Вебер стига до твърдението, че стопанската етика на протестантизма и особено на калвинизма се намира в най-голямо съответствие с капиталистическия дух, поради което довежда до възникването и развитието на капитализма в Западна Европа, където тази религия получава най-голямо разпространение. Калвинизмът, пише Вебер, представя „човека не като собственик, а като управител на тези блага, които му праща Господ. От една страна, порицавайки наслаждението, а от друга – не му позволявайки да се отрича от света, той смята съзнателното подчиняване на себе си на външните условия за религиозна задача на всеки човек“. В този смисъл „рационално организираното капиталистическо предприемачество е богоугодно дело“ [17]. Трябва да се отбележи, че с проучване на проблема за взаимодействието между религиозната идеология и социално-икономическата структура на обществото Вебер

прави опит да се противопостави на теорията на Маркс за базиса и надстройката и представя религията като самостоятелна активна сила, определяща възникването на съвременния западен капитализъм.

В процеса на развитието на капитализма, и по-специално в съвременното на Вебер общество, в епохата на „железния век“, когато „победеният модерен капитализъм се е откъснал вече от старите окови“ [18], според немския учен той придобива нови измерения - формирането се капиталистическо стопанство не се нуждае повече от санкциониране от страна на религиозните учения и институции, напротив, влиянието на църквата върху стопанския живот се възприема като пречка, а капиталистическият мирозглед се определя от тук нататък единствено от търговско-политическите и социалните интереси. „Съдба на нашето време, пише Вебер, с присъщото на него рационализиране и интелектуализиране и преди всичко разوماгьосването на света, е, че тъкмо най-дълбоките и най-сублимни ценности отстъпват от обществения живот“ [19].

Според Вебер основното последствие от предприемачеството от протестантския аскетизъм капиталистическо преустройство на света и въздействието му върху всички сфери на обществения живот се състои в това, че материалните побуди постепенно и необратимо „превземат“ човешкото битие и новият капитализъм не се нуждае вече от подкрепата на аскетичния дух, който „е напуснал черупката – дали завинаги? – не е известно“ [20].

Капиталистическият стремеж към печалба започва да се разминава с религиозно-етическата обосновааност и „стига дотам, че се асоциира със страстите на чистото наслаждение, и това нерядко му придава

спортен характер“ [21]. Принципиите на професията като призвание и на изпълнението на професионалните задължения губят смисъла на висшата религиозно-културна ценност и се стесняват до рутинното им разбиране като икономическа принуда. В този смисъл модерният капитализъм изгубва почти всички черти на стопанската аскеза и се развива като самостоятелно явление, на което не е свойствен компромисът между религиозната идеология и икономическите интереси. Под силния натиск на капиталистическата рационалност неумолимо се съкращава влиянието на християнските ценности, общественоекономическите противоречия постоянно нарастват, а съвременният човек, независимо дали пряко участва в предприемаческата дейност, е погълнат от системата на безлични, противостоящи на етиката вещици взаимоотношения.

Отговора на въпроса, до какво ще доведат тези тенденции в развитието на капитализма, Вебер оставя отворен, защото никой според него „още не знае колко удобно се живее в тази черупка и дали в края на това чудовищно развитие няма да се появят нови процеси или пък да се възродят някои стари идеи и идеали“ [22]. Едва ли и ние - живеещите един век след големия учен, въпреки значителния икономически, технически и социален прогрес, имаме еднозначен отговор на този въпрос, и той остава отворен за бъдещите поколения.

В заключение би могло да се обобщи, че извеждането на ролята на религията и духовните черти на обществото при формиране на икономическите отношения като цяло и на капитализма в частност, както и определянето на редица черти и характеристики на личността, които съдействат за икономическия растеж, развитието на предприемачеството и процеса на натрупване

на капитали, представляват една от неговите заслуги по отношение методологията на икономическата наука. Но не само това. Като се основава на характерния за немската школа исторически анализ на развитието на икономиката, съчетан с метода на идеалното типизиране, Вебер върви по различен път – този на обобщението: в трудовете му ясно проличава идеята, че прогресът в икономическия живот на различните общества се определя от едни общи закони, стоящи над конкретното и националното. В този смисъл, за разлика от възгледите на представителите на старата и новата историческа школа, „Веберовият“ исторически метод не отрича, а логично допълва английската класическа школа в политическата икономия.

Наред с това е необходимо да се отбележи, че творчеството на Макс Вебер предизвиква противоречиви реакции в научната общност – някои го възприемат като образец за подражание и възхищение, други – като предмет на разгорещени спорове. Теоретичните му постановки са обект на внимание и критика както от страна на неговите съвременници (напр. В. Зомбарт, Л. Брентано и други), така и на учените от по-новото време (Б. Селигмен, Г. Робъртсън, Т. Диксън, Р. Тоуни, Я. Винер, Т. Парсънс, Р. Шпакова и други). Не всички споделят мнението и аргументацията на Вебер относно значимостта на всеобщата капиталистическа рационализация, на протестантството като движеща сила на западния капитализъм или на влиянието на религиозния морал върху стопанската дейност при капитализма.

Един от основните обекти на продължаващите вече повече от един век дискусии се отнася до учението на Вебер за формирането на духа на капитализма като следствие от разпространението на про-

тестантската етика. В този контекст критиката на тезиса за ролята на протестантската религия се основава на становището, че Вебер едностранчиво използва историческите факти, като извършеният от автора анализ на съответната литература позволява аргументите на критиците да се обобщят в следните основни насоки:

- капитализмът намира почва в редица страни още преди Реформацията;
- капиталистическите отношения се развиват и процъфтяват в редица католически държави (Южна Германия, Венеция, Флоренция, Холандия и други), докато например Шотландия, която е протестантска страна, остава бедна и изостанала през целия период на господството на калвинизма; наред с това, такива важни „инструменти“ на капитализма, като счетоводство, водене на търговски книги, банково и търговско право и други, възникват именно в католическите държави;
- римокатолическата и протестантската църква не се различават съществено по въпроса за тълкуването на понятията „светска аскеза“ и „призвание“;
- рационалността, а не аскетизмът, възприел този вече наложен се принцип, е основна движеща сила на капитализма;
- Вебер подценява значението на Великите географски открития и влиянието им за прогреса на протестантските държави в Северна Европа, вследствие на което Северна Италия и Южна Франция губят посредническата си роля в търговията с източните страни.

Интересен факт е, че идеите на Вебер, които се подлагат на сериозно обсъждане най-вече след неговата кончина, по-късно за известен период от време, съответстващ на господството на нацизма в Германия, „потъват“ в забравата. Едва в следвоенните

години започва „ренесансът“ [23] на творчеството на Вебер, публикациите му се преиздават многократно и систематично в различни страни и продължават да предизвикват интерес и в наши дни - във времето на социално-икономическата трансформация в страните от т.нар. Нова Европа, на процесите на глобализацията и търсенето на пътища за развитието на съвременния капитализъм.

Безусловно Макс Вебер е една от най-крупните фигури в световната социална и икономическа мисъл и обръщането към неговите трудове с тяхната „изключителна мисловна елегантност, с богатите и евристични прийоми на анализа и дори с чисто естетическите качества“ [24] ще съдейства за осъзнаването на сложността на капиталистическото развитие, както и на променящите се общество и човешко битие през XXI век.

Литература

1. Селигмен, Б., Основные течения современной экономической мысли, М., Прогресс, 1968, с. 37.
2. Методологичните проблеми Вебер застъпва в следните произведения: цикъл статии „Рошер и Книс и логическите проблеми на политическата икономия“ (1903-1905 г.); „Обективността на социално-научното и социално-политическото познание“ (1904 г.); „Критични изследвания в областта на науките за културата“ (1906 г.).
3. Вебер М., Науката като призвание. С., Micro Print, 1993, с. 105.
4. Уводна статия към първото издание на списанието „Архив за социално стопанство и социална политика“. Цитира се по: Шпакова, Р., Капитализм – Взгляд из Германии начала XX века: Макс Вебер и Вернер Зомбарт. Сп. „Рубеж (альманах социальных исследований)“, № 4, 1992.
5. Вебер, М., Протестантската етика и духът на капитализма. С., Хермес-7, 1993, с. 70.
6. Пак там, с. 8.
7. Пак там, с. 36.
8. Първият вариант на книгата е написан през 1910-1914 г., вторият – през 1919-1920 г., но тя остава недовършена поради внезапната смърт на Вебер през 1920 г. и е публикувана от съпругата му две години след неговата кончина. В български превод са публикувани като самостоятелни произведения „Социология на господството“ и „Социология на религията“ (София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 1992 г.), представляващи части от мащабното произведение на Вебер „Стопанство и общество“.
9. Вебер, М., Город, М., КАНОН-ПРЕСС-Ц, 2001, с. 337.
10. Цит. съч. Протестантската етика и духът на капитализма, с. 53.
11. Пак там, с. 56.
12. Пак там, с. 57.
13. Пак там, с. 9-11.
14. Вебер, М., Политиката като призвание, С., MicroPrint, 1993, с. 65.
15. Цит. съч. Социология на религията, с. 402.

16. Пак там, с. 405.

17. Вебер, М., История хозяйства, М., КАНОН-ПРЕСС-Ц, 2001, с. 330.

18. Цит. съч. Протестантската етика и духът на капитализма, с. 54.

19. Цит. съч. Науката като призвание, с. 133.

20. Цит. съч. Протестантската етика и духът на капитализма, с. 193.

21. Пак там.

22. Пак там.

23. Образният израз „Веберов ренесанс“ принадлежи на руския професор Ю.Н. Давыдов във: Буржуазная социология на исходе XX века. М., 1986, с. 92.

24. Даскалов, Р., Въведение в социологията на Макс Вебер, С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 263. **ИИ**